

עין תחת עין

בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה

א. "עין תחת עין" – תורה שבכתב

(1) שמות פרשת משפטים כא: כב-כה

כב) וְכִי־יִצְוּ אָנָשִׁים ... (כג) וְאִם־אִסּוּן יִהְיֶה וְנִתְּתָה נַפְשׁ תַּחַת נַפְשׁ (כד) עֵינַי תַּחַת עֵינַי שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל: (כה) כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה פָּצַע תַּחַת פָּצַע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה: ס

(2) ויקרא פרשת אמור כד: יט-כ

יט) וְאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ כְּאֲשֶׁר עָשָׂה כֵּן יַעֲשֶׂה לוֹ: (כ) שָׂבַר תַּחַת שָׂבַר עֵינַי תַּחַת עֵינַי שֵׁן תַּחַת שֵׁן כְּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם כְּאֲדָם כֵּן יִנָּתֵן בוֹ:

.....

ב. "עין תחת עין" – תורה שבעל פה

(3) רש"י פרשת משפטים (שם)

עין תחת עין - סימא עין חבירו נותן לו דמי עינו כמה שפחתו דמיו למכור בשוק, וכן כולם; ולא נטילת אבר ממש, כמו שדרשו רבותינו בפרק החובל (בבא קמא פד א)

(4) משנה בבא קמא (פרק ח) דף פג ע"ב

החובל בחבירו - חייב עליו משום חמשה דברים: בנזק, בצער, בריפוי, בשבת, ובושת. בנזק כיצד? סימא את עינו ... רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק, ושמיך כמה היה יפה וכמה הוא יפה.

.....

מכין שאין הכוונה ל"עין ממש"?

(5) תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף פג עמוד ב

גמ'. אמאי? "עין תחת עין" אמר רחמנא, אימא: עין ממש!

(א) מן הכתוב

(6) בבא קמא פד ע"א

רב אשי אמר: אתיא "תחת" "תחת" משור, כתיב הכא: "עין תחת עין", וכתיב התם: "שלם ישלם שור תחת השור" – מה להלן ממון, אף כאן ממון.

(7) שמות פרשת משפטים כא: לו

או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלשם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו.

.....

(ב) מן הסברא

(8) אבן עזרא שמות משפטים כא: כד ד"ה עין

אמר רב סעדיה, לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו. כי אם אדם הכה עין חבירו, וסרה שלישיית אור עינו, איך יתכן שיוכה מכה כזאת בלי תוספת ומגרעת, אולי יחשיך אור עינו כלו...

.....

(ג) מן הקבלה

(9) רמב"ם הל' חובל ומזיק פרק א הל' ו

אע"פ שדברים אלו נראים מענין תורה שבכתב, כולן מפורשיין הן מפי משה מהר סיני. וכולן הלכה למעשה הן בידינו, וכזה ראו אבותינו דנין בבית דינו של יהושע ובבית דינו של שמואל הרמתי ובכל בית דין ובית דין שעמדו מימות משה ועד עכשיו.

(10) רמב"ם, הקדמה לפירוש המשנה

דע כי כל מצוה שנתן ה' למשה רבנו נתנה לו עם פרושה היה ה' אומר לו המקרא ואחר כך אומר לו פרושו וענינו ... והיו כותבין המקרא ולומדים על פה הקבלה. וכך אמרו החכמים עליהם השלום: "תורה שבכתב ותורה שבעל פה"...

... וכאשר מת [משה] עליו השלום, והוא כבר מסר ליהושע מה שניתן לו מן הפרוש, התבונן בו יהושע ואנשי דורו... וכל מה שקבל ממנו ... אין בו דין ודברים ולא נפלה בו מחלוקת; ומה שלא שמעו בו דבר מן הנביא עליו השלום יש בסעיפיו משא ומתן, ונלמד בו הדין בדרכי העיון בשלש עשרה המדות שניתנו לו בסיני, והן י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן... נמצא הדינים האמורים במשנה נחלקים לפי חמשה חלקים אלה. מהם פירושים מקובלים ממה ... ומהם שנלמדו באחת המדות ...

מקורו של הרמב"ם שפירוש זה מקובל מפי משה (ולא שכך למדו חכמים בדרכי העיון)?

11) מגילת תענית פרק ד

בארבעה עשר בתמוז, עדא ספר גזרתא, דלא למספד

... ועוד שהיו ביתוסין אומרים: "עין תחת עין שן תחת שן" - הפיל אדם שינו חבירו יפיל את שינו ... אמרו להם חכמים והלא כתוב "התורה והמצוה אשר כתבת להורתם" - תורה אשר כתבתי, והמצוה להורותם ...

12) שמות פרשת משפטים כד: יב

וַיֹּאמֶר יְקֹנֶק אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הֲהִרָה וְהִיָּה שָׁם וְאַתָּנָה לָךְ אֶת לַחַת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרְתָם.

13) רמב"ם, הקדמה לספר המדע

כל המצות שניתנו לו למשה בסיני בפירושן ניתנו. שנאמר "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה". 'תורה' - זו תורה שבכתב. 'המצוה' - זו פירושה. וצונו לעשות התורה על פי המצוה. ומצוה זו היא הנקראת תורה שבעל פה.

.....

ג. האם "עין ממש" הוא פירוש שגוי של הכתוב?

14) רמב"ם, מורה נבוכים חלג ג פרק מא

עונש כל פושע נגזר וזולתו, באופן כללי: שיעשה בו כמו שעשה בשוה - אם פגע בגוף פוגעים בגופו, ואם פגע בממון פוגעים בממונו ... ומי שחיסר איבר יחוסר איבר, "כאשר יתן מום באדם, כן יתן בו". ואל תטריד מחשבותך במה שאנו עונשים כאן בתשלומין, כי הכונה עתה לתת טעם למקראות, ולא טעמים לתורה שבעל פה. ועם כל זה, יש לי במה שאמר התורה שבעל פה סברא, ישמע פנים בפנים.

15) רמב"ם ה' חובל ומזיק פרק א: ג

זה שנאמר בתורה "כאשר יתן מום באדם כן יתן בו" - אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה, ולפיכך משלם נזקו. והרי הוא אומר (במדבר ל"ה ל"א) ולא תקחו כופר לנפש רוצח, לרוצח בלבד הוא שאין כופר אבל לחסרון איברים או לחבלות יש כופר.

מדוע אין לנו להענישו במה שראוי לו?

א. אודי מלוק לאין ביכזעתנו דבייק ודצאצב הנתינתו

ב. אודי מלוק מדינת רחמי לל פקב"ב

16) ספר רוקח ה' סוכות ס' רכא

י"ג מידות הרחמים ה' ה' קל רחום וכו' וי"ג מידות שהתורה נדרשת בהן נגדן

.....

ד. פירוש "עין ממש" כמשתקף בתוך פירוש התורה שבעל פה

א) התשלומין - פיצוי לממון שנפסד כבשאר נזקים, או עונש

א. ע'ט ר' אליעזר (ר' ר' יעקב) זמין במציק

17) ב"ק פד ע"א

תניא: "ר"א אומר: עין תחת עין - ממש". ממש סלקא דעתך? ... אלא אמר רב אשי: לומר, שאין שמין אותו בניזק אלא במזיק.

ב. ע'ט הרמב"ם שזק הוא קנס

18) משנה כתובות פרק ג משנה ט (דף מא ע"א)

... האומר: "גנבתי" - משלם את הקרן על פי עצמו, ואין משלם תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה ... זה הכלל: כל המשלם יתר על מה שהזיק - אינו משלם על פי עצמו.

19) רמב"ם הל' חובל ומזיק ה:ז, ז

ו ... אם לא היו שם עדים כלל והוא אומר: "חבלת ביי" והודה מעצמו, פטור מן הנזק מן הצער, וחייב בשבת ובושת וריפוי על פי עצמו ... א"ל לא ידעתי למה פטור מאלו ...
 ז ולמה משלם אדם שלשה דברים אלו על פי עצמו, שהשבת והריפוי ממון הוא ואינו קנס, שאם לא יתן לו הרי חסרו ממון שהוא מתרפא בו ובטל ממלאכתו ...

מדוע אין בנזק חסרון ממון? - ב' תירוצים

20) מגיד משנה הלכות חובל ומזיק פרק ה הלכה ו

ובודאי לאו קנס הוא נזק שהרי אינו משלם יתר על מה שהזיק אלא כמה שהזיק? ! ודברי הרב ז"ל ... צריך לי עיון.

א. כמה אחרונים (עי' למשל באבן האזל הל' חו"מ שם) – הרמב"ם סובר שאין לבן חורין שווי בדמים, משום שאינו נחשב כעומד להמכר.
 - אולם קצת קלה, דלפי שם צריך לומר למה שלם לזק אדם חובל בנזק פזא קנס; ודכאורה דא מלאך כן בחמ"ס

21) רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק ז הלכה ג

בהמה שחבלה באדם ... אם תמה היא משלם חצי נזק מגופה ואם מועדת משלם נזק שלם. ופטור מן השבת ומן הבושת ומן הצער ומן הרפוי, שארבעה דברים אלו לא חייבה תורה בהן אלא לאדם שחבל בחבירו, אבל בהמתו שחבלה באדם הרי זה כמי שהזיקה ממנו שאינו חייב אלא נזק בלבד

ב. הצעה אחרת - נשם שבמעשה רציחה לא דנים בו נמה שהרוצח מפסיד ממון, כך במעשה של חבלה

22) רמב"ם הלכות נערה בתולה פרק א הלכה יג

... והרי הוא אומר (ויקרא כ"ד כ"א) "מכה נפש בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת" - מה מכה נפש בהמה לא חלק בו בין שוגג למזיד לחייבו בתשלומין, אף מכה נפש אדם לא חלק בו בין שוגג למזיד לפטרו מן התשלומין.

23) תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף פג עמוד ב

ואם נפשך לומר, הרי הוא אומר: "לא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות" (במדבר לה:לא) - לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי אברים שאין חוזרין" ... קא קשיא לתנא: מאי חזית דילפת ממכה בהמה - לילף ממכה אדם! ... דנין אדם מאדם, ואין דנין אדם מבהמה. היינו דקתני: אם נפשך לומר

.....

דיוק מפרק א' הלכה ו' (שכבר הובאה לעיל מקור מס' 14)

24) רמב"ם הל' חובל ומזיק פרק א:ג

זה שנאמר בתורה "כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו" - אינו לחבול בזה כמו שחבל בחבירו, אלא שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה, ולפיכך משלם נזקו. והרי הוא אומר (במדבר ל"ה ל"א) ולא תקחו כופר לנפש רוצח, לרוצח בלבד הוא שאין כופר אבל לחסרון איברים או לחבלות יש כופר.

.....

ב) אופי העונש: סתם עונש ממון, או קיום של "עין ממש"

25) סמ"ע חו"מ סי' תכ ס"ק יח

... גזר המלך הש"י שכאשר עשה וחתכו לחבירו בסייף כן יעשה לו, אלא שלמדנו שעשייה זו היא נתינת ממון

26) דרישה חו"מ סי' תכ סע' יז

... גזירת המלך הש"י לקצץ ירו בסייף כמו שחתך הוא בחבירו, ועיקר הציווי הוא שיחסר ידו והיינו דמי ידו

יחס ממון ומלקות בחבלה

מה שהחובל בחבירו משלם ואינו לוקח

27) כתובות לב ע"ב

קסבר רבי יוחנן: כל היכא דאיכא ממון ומלקות ואתרו ביה מילקא לקי, ממונא לא משלם ... אמר קרא: "כדי רשעתו", משום רשעה אחת מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות; וסמיך ליה "ארבעים יכנו". והרי חובל בחבירו דאיכא ממון ומלקות, ממונא משלם, מילקא לא לקי? ... בפירושו ריבתה תורה חובל בחבירו לתשלומין.

הבנה א' – התורה קובעת שחבלה היא לאו הניתן לתשלומין כמו גזילה וגניבה וכדו'

לאו הניתן לתשלומין (רקע)

(28) רמב"ם הלכות סנהדרין פרק יח הל' ב

כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו ... וכל לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין ... וכל לאו שניתן לתשלומין כגון לא תגזול ולא תגנוב אין לוקין עליו ...

(29) תלמוד בבלי מסכת מכות דף טז ע"א – ע"ב

... והא איכא גזל, דרחמנא אמר: לא תגזול, והשיב את הגזלה ... ומשכחת לה ... ביטלו ורשיי – משכחת לה ציטלו שפורפו ... התם כיון דחייב בתשלומין אין לוקה ומשלם.

הבנה ב' – התורה קובעת שעונשו של "לא יוסיף" אינו מלקות אלא נטילת עין ממש, המתקיים ע"י תשלומין

נ"מ א - שיטת כמה ראשונים בדיון התשלומין כשמתחייב מלקות משום לאו אחר

בלאו הניתן לתשלומין

(30) רמב"ם הלכות גניבה פרק ג הל' ב (ע"פ סוגיות רבות בש"ס)

... וכן אם ... גנב וטבח ביום הכפורים והתרו בו - פטור מן התשלומין; אבל אם לא התרו בו חייב בתשלומין ומשלם תשלומי ארבעה וחמשה.

בחבלה

(31) רבינו ירוחם - מישרים נתיב לא חלק ב

המכה חבירו ביום הכפורים אף על פי שחייב מלקות ואין אדם לוקה ומשלם, בחובל לא אמרו זה שהתורה רבתה לו תשלומים רק שבתו יתן ורפא ירפא, ואף על פי שלוקה חייב בתשלומין.

(32) רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ד הלכה ט

החובל בחבירו ביום הכפורים אפילו במזיד חייב בתשלומין אף על פי שעבר עבירה שהוא חייב עליה מלקות. והלא כל המחוייב מלקות ותשלומין לוקה ואינו משלם שאין אדם לוקה ומשלם, כך הם הדברים בכל חוץ מחובל בחבירו שהוא משלם שהרי בפירוש רבתה תורה חובל בחבירו לתשלומין שנ' + שמות כ"א י"ט + רק שבתו יתן ורפא ירפא.

(33) משנה מסכת מכות דף כא עמוד ב

יש חורש תלם א' וחייב עליו משום שמונה לאוין: החורש בשור וחמור, והן מוקדשין, וכלאים בכרם, ובשביעית, ויום טוב, וכהן ונזיר בבית הטומאה

נ"מ ב - שיטת הבית יוסף בהכאת שו"פ, כשהחובל אינו חייב לשלם מסיבה זו או אחרת

(34) רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ה הלכה ג

המכה את חבירו הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה, שהרי אין כאן תשלומין כדי שיהיה לאו זה ניתן לתשלומין; ואפילו הכה עבד חבירו הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה שהרי ישנו במקצת מצות.

(35) בית יוסף חושן משפט סימן תכ

ותמיהני על רבינו למה הצריך שיהא העבד של אחרים, דאפילו אם הוא שלו - למה לא יתחייב מלקות על הכאה שאין בה שוה פרוטה, שאף על פי שהוא עבדו כיון שהוא חייב במצות לא ניתן לו רשות להכותו ...

(36) ב"ח חושן משפט סימן תכ אות ה

בעבד שלו אין חילוק, שהרי אפילו בהכאה שיש בה שוה פרוטה נמי לוקה כיון דאינו משלם ! ?

(37) דרישה סי' תכ ס"ק ה

ונראה ליישב ולומר כיון דבחבלה היכא דאיכא חיוב ממוז ומלקות משלם ולא לקי מגזירת הכתוב כמו שכתבתי בפרישה, אם כן ממילא המכה עבדו כנעני מכה שיש בה שוה פרוטה לא משלם שהרי מה שקנה עבד קנה רבו (פסחים פח ב) ולמי ישלם, וגם לא לקי כיון שגזירת הכתוב בחבלה שלא ילקה